

М. А. ФОМІНА

Марія Андріївна Фоміна, аспірант Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»

ДО ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «СУДОВА СИСТЕМА» ТА «СУДОУСТРІЙ»

На сучасному етапі, у ряді законодавчих актів, науковій та навчальній літературі вживаються, серед інших, такі терміни, як «судова система» та «судоустрій». Однак, визначення їх змісту видається досить складною проблемою як для законодавця, так і для юридичної науки в цілому. В умовах проведення судово-правової реформи в Україні дослідження даного питання набуває значної актуальності.

При розробці теоретичної основи досліджуваного питання фундаментальне значення мали наукові роботи В. І. Андрейцева, С. В. Ківалова, Р. О. Куйбіди, Л. М. Москвич, Д. Д. Притики, В. С. Стефанюка, Л. П. Сушко, І. Є. Туркіної та ін.

Мета статті полягає у здійсненні наукового аналізу змісту понять «судова система» та «судоустрій», а також їх розмежуванні.

Система, як правило, визначається як сукупність взаємозалежних один від одного елементів, що утворюють цілісність та єдність. У науковому обороті та на законодавчому рівні часто вживаним є поняття «судова система».

При цьому, ст. 125 Конституції України¹ вказує на «систему судів» в Україні. У Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалений Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361² йдеться про «судівництво як єдину систему судового устрою та судочинства», «систему правосуддя» та знову ж таки «систему судів та судових інстанцій». У п. 6 Заяви Ради суддів України «Про концептуальні підходи Ради судів України щодо подальшого здійснення судово-правової реформи в Україні»³ взагалі вживається поняття «система органів судової влади».

Аналізуючи вказані джерела, неважко помітити відсутність розкриття змісту близьких правових категорій під час їх застосування, що породжує відповідні проблеми. Зокрема, недопустимим вважаємо ототожнення судової системи із системою судів, а також із системою органів судової влади чи судових інстанцій. Термін «судівництво» взагалі ніяким нормативним актом окрім зазначеної вище Концепції не регламентований та лише посилює термінологічну плутанину. За таких обставин теза про те, що «уточнення значення юридичних термінів виходить далеко за межі безпосередньо мовної проблематики та залежить від загальноприйнятої концепції права»⁴ набуває дедалі більшого значення.

Як зазначає В. І. Андрейцев⁵, судова система зовсім не виписана в конституційних положеннях розділу «Правосуддя» і тільки аналітичним шляхом можна сформулювати основні доктринальні положення щодо її формування, розвитку та функціонування, як відносно виокремленої підсистеми у структурі правової системи України. Цілком підтримуючи наведену думку, зауважимо, що аналогічним чином можливо сформулювати і такі поняття як «система судів», «судова система» та «судоустрій».

У доктрині сам термін «судова система» трактується по-різному. Так, судова система визначається А. Я. Сухаревим як сукупність усіх судів держави⁶. Як сукупність судових органів держави визначають цей термін В. В. Молдован, С. М. Мельник⁷. Згідно визначення, наданого Л. П. Сушко, судова система європейської держави є сукупністю судів (загальної юрисдикції і спеціалізованих), квазисудових органів і спеціальних органів судової влади, які цілеспрямовано здійснюють правосуддя й диференційовані за предметами повноваження й іншими підставами, що функціонують у системі певної ієрархії⁸. Судова система розглядається І. Є. Туркіною як обумовлена Конституцією й законами сукупність судів, організованих на демократичних принципах з урахуванням національно-державного й адміністративно-територіального устрою держави⁹.

Таким чином, по суті йдеться про сукупність судових органів держави, упорядковану за допомогою нормативного масиву, але аж ніяк не про систему в методологічному розумінні. Якщо ж таку сукупність визначити як єдину та взаємозалежну, можемо отримати зміст поняття «система судів», але не поняття «судова система».

Більш прийнятною видається думка Л. М. Москвич¹⁰, яка вказує, що судова система – це не лише сукупність складових, що її утворюють, тобто судів та дотримується думки, що суди утворюють судову систему, для якої, як і для кожної іншої системи, характерні певні зв'язки і відносини між окремими її елементами (судами), а також якій притаманні такі властивості, як ієрархічність, багаторівневність і структурованість. Вважає, що судова система є різновидом соціальної та складається зі стійкого комплексу формальних і неформальних правил, принципів, норм, настанов, які регулюють певну сферу людської діяльності (відправлення правосуддя) та організовують її у систему ролей та статусів.

Однак, слід зауважити, що із плином історії виникає ряд взаємозалежних та характерних певній історичній епосі категорій. З урахуванням цього виникають, існують, перетворюються та відмирають деякі поняття. Нещодавно незалежна держава Україна перегорнула сумнозвісну сторінку з історією радянської правової системи. Уявляється, що саме з впровадженням командно-адміністративного ладу залучено до наукового обігу поняття «системи», саме тоталітарній формі правління притаманне вживання терміна «судова система» у значенні ієрархічного механізму, частини великої державної машини, яка не дбає про захист прав та інтересів її народу. Зважаючи на це, такий термін почав поступово замінятись іншим – ширшим за змістом – «судоустрій».

Проте, розуміння змісту поняття «судоустрій» також неоднозначне. Як не парадоксально, але на рівні Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р.¹¹ визначення цього терміна не надається, так само як не надавалося й Законом України «Про судоустрій» від 7 лютого 2002 р.¹², що втратив чинність. Поняття судоустрою із тексту цих нормативно-правових актів розуміємо абстрактно, виходячи із аналізу норм, викладених у першому розділі «Засади організації судової влади».

У навчальній літературі, авторами підручника «Судоустрій України», на жаль, не надається визначення самого терміна «судоустрій», а під час розкриття поняття предмету судоустрою України надається визначення судової системи¹³. Крім цього, зустрічаємо ототожнення таких понять, як «судоустрій», «система судів», «судова система» та «суди»¹⁴. Вважаємо неприпустимим використання зазначених термінів в якості синонімів.

На доктринальному рівні існує кілька аспектів розуміння змісту поняття «судоустрій»: як сукупності норм, якими визначаються завдання, як принципи організації та діяльності, структура і компетенція судів, а також як системи судів. Слід зауважити, що такий підхід притаманний не лише українській, а й російській правовій думці.

Визначаючи поняття судоустрою як судову систему, яка охоплює суди та органи й установи, що їх обслуговують, Р. О. Куйбіда вживає і таке поняття як «система правосуддя», з одночасною характеристикою правосуддя як стану¹⁵. Д. Д. Притика дотримується аналогічного підходу¹⁶.

Досліджуючи напрями оптимізації судоустрою України Л. М. Москвич зазначає, що судоустрій являє собою організаційне оформлення (організаційну побудову) судової системи¹⁷. Шукаючи шляхи удосконалення організаційних умов для належного виконання основного призначення суду, дослідниця констатує, що пошук оптимальної для нашої держави моделі судоустрою ще не завершено¹⁸.

Обґрунтовуючи свою думку тим, що норми не можуть входити в поняття судоустрою І. Є. Туркіна вказує, що судоустрій неправильно розуміти в широкому змісті як «судову систему» країни, тобто як види судів та інших органів судової влади. Дослідниця вважає, що у вузькому розумінні, судоустрій – це тільки структура судів. Крім цього, зауважує, що судоустрій найчастіше визначається некоректно – як сукупність норм, що встановлюють завдання, принципи організації й діяльності судів, їхню структуру та компетенцію¹⁹.

Вважаємо, що в даному випадку, очевидно є неприпустимість вживання терміну «структура судів», оскільки видається, що таке поняття необхідно було б використовувати для відображення внутрішньої взаємоузгодженості, а не зовнішньої побудови.

Враховуючи викладене, приходимо до висновків, що на теперішній час український законодавець та представники юридичної науки тяжіють до розпорошеності, розрізнення, неуніфікованості термінології.

Визначення понять «судова система» та «судоустрій» на законодавчому рівні відсутні, поряд із ними вживається ряд інших термінів без розкриття їхнього змісту, що беззаперечно викликає плутанину, справедливе обурення та конструктивну критику.

У доктрині поняття «судова система», «судоустрій» в деяких випадках ототожнюються як між собою, так і з іншими термінами, а в деяких випадках – протиставляються. Термін «судова система» використовується в доктрині для відображення змісту поняття «система судів» і навпаки. Такий підхід вважаємо хибним, так як недопустимо ототожнювати якусь систему із системою чогось, та пропонуємо вживати термін «судова система» як історично виниклий в радянський час та притаманний тоталітарному режиму. На теперішній час вважаємо таким, що втратив свою актуальність та еволюціонував у більш широке поняття – «судоустрій».

У такому аспекті «судоустрій» становить собою сукупність норм, які визначають основоположні засади організації та діяльності, завдання, внутрішню будову та компетенцію судів та прирівняних до них органів (третейські суди, арбітражі), а також безпосередньо систему судів держави та систему органів, створених для обслуговування цієї системи.

Термін же «система судів» пропонуємо визначати як єдину, взаємозалежну, ієрархічно побудовану сукупність судів у державі.

Вважаємо також за доцільне звести до мінімуму використання у науковому обігу таких необачно впроваджених термінів як «судівництво», «система правосуддя», «система судів та судових інстанцій», а також «структура судів», уникаючи їх ототожнення із вищезазначеними поняттями.

У подальших наукових дослідженнях розглянемо еволюцію як понять, так і самих судових органів у радянський період в Україні.

¹ ВВРУ. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

² Урядовий кур'єр. – 2006. – 24 травня.

³ Голос України. – 2006. – 27 червня.

⁴ Сумарокова Л. М. Логічні проблеми уточнення значень юридичних термінів // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – № 65. – С. 199.

⁵ Андрейцев В. І. Судово-правова система в Україні: тектологічні проблеми оптимізації функціонування // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 1. – С. 15.

⁶ Большой юридический словарь / [под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских]. – [2-е изд.]. – М.: «Инфра-М», 2001. – 704 с. – С. 278.

⁷ Молдован В. В., Мельник С. М. Судоустрій України: Навч. посібник. – К.: Алерта, 2013. – 280 с. – С. 17.

⁸ Сушко Л. П. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні : дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Сушко Людмила Петрівна. – Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К., 2009. – 181 с. – С. 31.

⁹ Туркіна І. Є. Типології правових систем і роль органів судової системи в механізмі держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2012_10/zmist/R_1/04%20Turkina.pdf.

¹⁰ Москвич Л. М. Ефективність та справедливність судової системи // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8 (108). – С. 45.

¹¹ ВВРУ. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.

¹² ВВРУ. – 2002. – № 27–28. – Ст. 180.

¹³ Див.: Молдован В. В., Мельник С. М. Вказана праця. – С. 17.

¹⁴ Там само. – С. 36, 38, 39, 41.

¹⁵ Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 288 с. – С. 6.

¹⁶ Притика Д. Д. Створення науково обґрунтованої системи правосуддя в Україні – головна мета судової реформи // Право України. – 2009. – № 12. – С. 76.

¹⁷ Москвич Л. М. Напрями оптимізації судоустрою України // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 4 (128). – С. 25.

¹⁸ Там само. – С. 28.

¹⁹ Див.: Туркіна І. Є. Вказана праця.

Резюме

Фоміна М. А. До питання розмежування понять «судова система» та «судоустрій».

Серед багатьох аспектів дослідження проблематики, присвяченої становленню та формуванню судоустрою України, на жаль, ні в рамках монографічних робіт, ні навіть у статейному викладі дотепер досить повно не розкрито поняття «судоустрій», не проаналізовані його особливості, правова природа. У доктрині поняття «судоустрій» іноді отожднюється, а іноді протиставляється поняттю «судова система». Термін «судова система» використовується для відображення змісту поняття «система судів» і навпаки. Відсутність розкриття змісту таких понять як «судівництво», «система правосуддя», «система судів та судових інстанцій», «система органів судової влади» під час їх застосування породжує відповідні проблеми. У даній статті автор спробує відповісти на ці, а також пов'язані з ними питання.

Ключові слова: судова система, система судів, судоустрій.

Резюме

Фоміна М. А. К вопросу разграничения понятий «судебная система» и «судоустройство».

Среди многих аспектов исследования проблематики, посвященной становлению и формированию судоустройства Украины, к сожалению, ни в рамках монографических работ, ни даже в статейном изложении до сих пор достаточно полно не раскрыто понятие «судоустройство», не проанализированы его особенности, правовая природа. В доктрине понятие «судоустройство» иногда отождествляется, а иногда противопоставляется понятию «судебная система». Термин «судебная система» используется для отражения содержания понятия «система судов» и наоборот. Отсутствие раскрытия содержания таких понятий как «судопроизводство», «система правосудия», «система судов и судебных инстанций», «система органов судебной власти» во время их применения порождает соответствующие проблемы. В данной статье автор попытается ответить на эти, а также связанные с ними вопросы.

Ключевые слова: судебная система, система судов, судоустройство.

Summary

Fomina M. To the question about distinguishing the concepts «judicial system» and «judiciary».

Among the many aspects of research issues devoted to the establishment and formation of the judiciary of Ukraine, unfortunately neither in the monographs nor even legislative presentation is still not sufficiently disclosed the concept of «judiciary», its features, legal nature are not analyzed. In the doctrine the notion «judiciary» is sometimes identified and contrasted with the concept «judicial system». The notion «judicial system» is used for showing the contents of «court system» and vice versa. Absence of contents of such concepts as «judiciary», «justice system», «system of the courts and court instances», «system of judiciary» during their applying, generates the corresponding problems. In this article, the author attempts to answer these and related with them questions.

Key words: judicial system, court system, judiciary.

Отримано 26.02.2013